

Костянтин Марисюк

професор кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор
Orcid ID: orcid.org/0000-0002-7483-3836

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ

<http://doi.org/10.23939/law2021.30.193>

© Марисюк К., 2021

Проаналізовано принцип справедливості під час призначення покарання неповнолітнім. Встановлено, що законодавець передбачив значне пом'якшення правових наслідків вчинення кримінальних правопорушень особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Це стосується і призначення покарання, особливості якого в КК України висвітлено в окремому розділі. Зумовлено це тим, що неповнолітнім притаманні відсутність життєвого досвіду, нестійкість психічних процесів (мислення, пам'яті, уваги, сприймання тощо), а також інші ознаки, що відрізняють неповнолітнього від дорослої людини. Тому несправедливо зрівнювати неповнолітнього і повнолітню особу під час призначення їм покарання за вчинене кримінальне правопорушення.

Доведено, що нормативні вимоги призначення покарання неповнолітнім мають певні особливості, порівняно з вимогами до призначення покарання дорослим особам. Проте це не порушує принципів призначення покарання, зокрема принципу справедливості, а тільки підсилює його та конкретизує стосовно певної категорії осіб – неповнолітніх, із урахуванням їхніх вікових та психологічних особливостей. Коли йдеться про неповнолітнього правопорушника, тільки на основі дослідження усіх обставин вчиненого діяння та всебічного врахування особливостей його особи можна забезпечити призначення справедливого покарання.

Ключові слова: принцип; справедливість; кримінальна відповідальність; права; обов'язки.

Постановка проблеми. Покарання є важливим та необхідним засобом захисту суспільних відносин від кримінальних правопорушень та ефективним механізмом запобігання їм. З давніх часів законодавство кожної держави приділяло велику увагу видам покарань та правилам їх призначення.

Як захід державного примусу покарання повинно відповідати певним вимогам та призначатися з додержанням відповідних принципів. Воно не повинно бути жорстоким, має використовуватися тільки як крайній засіб забезпечення законності, повинно застосовуватися тільки за вчинене кримінальне правопорушення та відповідати іншим вимогам законодавства і моральним засадам суспільства. Ефективність і законність призначення покарання як важливого елемента діяльності суду в кримінальному провадженні залежить від дотримання відповідних принципів його призначення.

Принципи призначення покарання є окремою категорією кримінального права. Думки науковців щодо визначення поняття принципів призначення покарання та їх видів розходяться. Конкретний вичерпний перелік видів таких принципів сформулювати неможливо. Їх може бути безліч. Проте в кримінально-правовій літературі всі дослідники проблеми призначення покарання обов'язково зараховують до видів принципів призначення покарання принцип справедливості.

Аналіз дослідження проблеми. Питання принципів призначення покарання слугували предметом наукових розвідок вітчизняних науковців, таких як Р. Вереша, А. Нікітін, В. Туляков, М. Федоров та ін.

Незважаючи на значну кількість публікацій стосовно проблем призначення покарання загалом, а також принципу справедливості зокрема, чимало питань і досі залишаються спірними та не знаходять одностайного вирішення у колах науковців та практиків.

Мета статті. Усвідомлюючи, що в межах однієї короткої наукової статті неможливо розкрити всі питання, пов'язані з усіма підходами до настільки широкої та багатогранної теми, ми звернемо увагу лише на найбільш значущі та цікаві, на нашу думку, питання, та й то лише у частині базових положень, залишивши все інше для подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Законодавець передбачив значне пом'якшення правових наслідків вчинення кримінальних правопорушень особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Це стосується і призначення покарання, особливості якого в КК України висвітлено в окремому розділі. Зумовлено це тим, що для неповнолітніх характерні відсутність життєвого досвіду, нестійкість психічних процесів (мислення, пам'яті, уяви, уваги, сприймання тощо), а також інші ознаки, що відрізняють неповнолітнього від дорослої людини. Тому несправедливо зрівнювати неповнолітнього і повнолітню особу під час призначення їм покарання за вчинене кримінальне правопорушення.

Особливості призначення покарання неповнолітнім не порушує принципу рівності перед законом, оскільки неповнолітні належать до окремої категорії і принцип рівності в цьому випадку поширюється на всіх представників цієї категорії – неповнолітніх: до кожного неповнолітнього мають бути застосовані відповідні норми кримінального закону, незважаючи на його соціальне походження, віросповідання, політичні переконання тощо.

Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх передбачені розділом XV КК України.

Визначаючи загальні засади й особливості призначення покарання неповнолітнім, законодавець виокремив значно більшу кількість обставин, які повинен враховувати суд під час призначення покарання. Суд призначає покарання: 1) у межах, установлених у санкції Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення; 2) відповідно до положень Загальної частини КК України; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; 4) враховуючи особу винного; 5) враховуючи обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання; 6) враховуючи умови життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього [1, с. 175]. Отже, загальні засади і спеціальні правила призначення покарання діють і щодо неповнолітніх.

В. Мальцев зазначає, що “специфіка принципів кримінальної відповідальності та покарання стосовно неповнолітніх проявляється, насамперед, в більшій вираженості гуманістичної складової справедливості в кримінальній відповідальності та покаранні неповнолітніх, ніж дорослих громадян” [2, с. 597].

Пленум Верховного Суду України в розділі 10 Постанови від 16.04.2004 р. № 5 “Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх” (далі – Постанова ПВСУ № 5) звернув увагу судів на те, що, призначаючи покарання неповнолітнім, вони

повинні суворо дотримуватися принципів законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання, маючи на увазі, що метою покарання такого засудженого є його виправлення, виховання та соціальна реабілітація.

У п. 16 Постанови ПВСУ № 5 зазначено, що позбавлення волі на певний строк є найсуворішим покаранням, що може бути призначене особам, яким на момент вчинення кримінального правопорушення не виповнилося 18 років. Це покарання має застосовуватися до таких осіб тільки тоді, коли у суду є переконання, що застосування м'якшого покарання не сприятиме виправленню засудженого. Висновок суду про необхідність застосування до неповнолітнього позбавлення волі, якщо санкцією статті, за якою він засуджується, передбачені й інші види покарань, повинен бути мотивованим у вирокі.

Зазначимо, що багато вітчизняних та зарубіжних дослідників ставлять під сумнів не тільки виправлення й перевиховання, а й запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень засудженими до позбавлення волі [3, с. 99]. Йдеться не тільки про позбавлення волі неповнолітніх правопорушників, а про позбавлення волі як виду кримінального покарання взагалі.

Реформування кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України передбачало впровадження кримінальних покарань, альтернативних позбавленню волі [4, с. 21]. Аналіз історичних аспектів розвитку кримінальних покарань, альтернативних позбавленню волі, свідчить про те, як важливо на сучасному етапі удосконалювати нормативно-правове забезпечення їх призначення, відбування і виконання [5, с. 68].

Для нормального функціонування системи правосуддя в справах про притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх вона має охоплювати: врахування вікових особливостей неповнолітнього; юридичні гарантії захисту прав і законних інтересів неповнолітніх; повноту індивідуального соціально-психологічного дослідження особистості неповнолітнього; вибір індивідуального заходу впливу та його виконання. При цьому з метою виконання принципу індивідуалізації кримінального покарання та з урахуванням вікових особливостей неповнолітніх притягнення їх до кримінальної відповідальності потребує детального законодавчого закріплення [6, с. 158–159].

Висновки. Отже, нормативні вимоги призначення покарання неповнолітнім мають певні особливості, порівняно з вимогами до призначення покарання дорослим особам. Проте це не порушує принципів призначення покарання, зокрема принципу справедливості, а тільки підсилює його та конкретизує стосовно певної категорії осіб – неповнолітніх, зважаючи на їхні вікові та психологічні особливості. Коли йдеться про неповнолітнього правопорушника, тільки на основі дослідження всіх обставин вчиненого діяння та всебічного врахування особливостей його особи можна забезпечити призначення справедливого покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маньковський Л. (2013). Місце обставин, що пом'якшують покарання, у загальних засадах його призначення неповнолітнім. *Право і суспільство*. № 2. С. 173–180.
2. Мальцев В. (2004). Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. СПб.: *Юридический центр Пресс*. 694 с.
3. Хавронюк М. (2005). Види кримінальних покарань. *Досвід європейських держав. Прокуратура, людина, держава*. № 3. С. 95–101.
4. Богатирьов І. (2004). Методологія впровадження кримінальних покарань, альтернативних позбавленню волі. *Право України*. № 7. С. 21–25.
5. Богатирьов І. (2004). Періоди розвитку кримінальних покарань, альтернативних позбавленню волі (історико-правовий аспект). *Юридична Україна*. № 5. С. 63–68.
6. Павловська А. (2013). Кримінальна відповідальність неповнолітніх: вікові особливості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 2. С. 156–159.

REFERENCES

1. Mankovskyi L. (2013). *Mistse obstavyn, shcho pomiakshuiut pokarannia, u zahalnykh zasadakh yoho pryznachennia nepovnitnim* [The place of mitigating circumstances in the general principles of his appointment as a minor]. *Pravo i suspilstvo*. No. 2. P. 173–180.
2. Maltsev V. (2004). *Pryntsypy uholovnoho prava y ykh realizatsiya v pravoprymenytelnoi deiatelnosti* [Principles of criminal law and their implementation in law enforcement]. SPb.: Iurydycheskyi tsentr Press. 694 p.
3. Khavroniuk M. (2005). *Vydy kryminalnykh pokaran* [Types of criminal penalties]. *Dosvid yevropeiskyykh derzhav*. Prokuratura, liudyna, derzhava. No. 3. P. 95–101.
4. Bohatyrov I. (2004). *Metodolohiia vprovadzhennia kryminalnykh pokaran, alternatyvnykh pozbavlenniu voli* [Methodology of introducing criminal punishments alternative to imprisonment]. *Pravo Ukrainy*. No. 7. P. 21–25.
5. Bohatyrov I. (2004). *Periody rozvytku kryminalnykh pokaran, alternatyvnykh pozbavlenniu voli (istoryko-pravovyi aspekt)* [Periods of development of criminal punishments alternative to imprisonment (historical and legal aspect)]. *Yurydychna Ukraina*. No. 5. P. 63–68.
6. Pavlovska A. (2013). *Kryminalna vidpovidalnist nepovnitnykh: vikovi osoblyvosti* [Criminal liability of minors: age features. Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. No. 2. P. 156–159.

Дата надходження: 08.04.2021 р.

Kostyantyn Marysyuk

Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Criminal Law and Procedure,
Doctor of Law, Prof.

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN THE APPOINTMENT OF PUNISHMENT BY MINORS

The article is devoted to the analysis of the principle of justice in sentencing minors. It is established that the legislator has provided for a significant mitigation of the legal consequences of criminal offenses committed by persons under the age of eighteen. This also applies to the imposition of punishment, a special section of which is devoted to the peculiarities of the Criminal Code of Ukraine. This is due to the fact that minors are characterized by lack of life experience, instability of mental processes (thinking, memory, imagination, attention, perception, etc.), as well as other features that distinguish a minor from an adult. Therefore, it is unfair to equate a minor and an adult when sentencing them for a criminal offense.

It is proved that the normative requirements for sentencing minors have certain features in comparison with the requirements for sentencing adults. However, this does not violate the principles of sentencing, in particular the principle of justice, but only strengthens it and specifies in relation to a certain category of persons – minors, based on their age and psychological characteristics. When it comes to a juvenile offender, only on the basis of the study of all the circumstances of the act and comprehensive consideration of the characteristics of his person can ensure the appointment of a just punishment

Key words: principle; justice; criminal liability; rights; responsibilities.